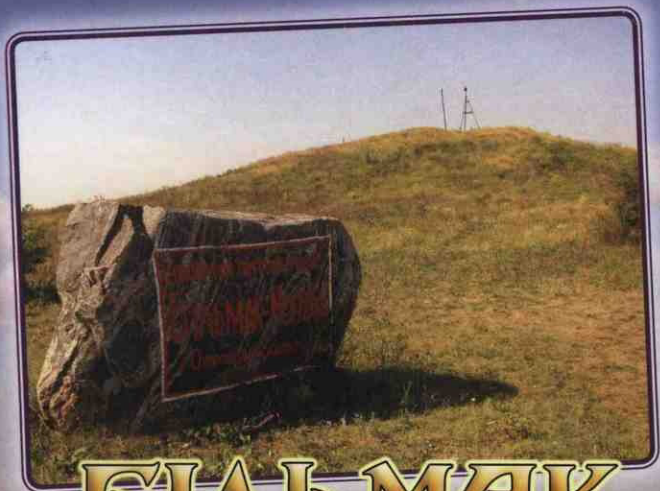

A 41736
9(c2)
Ш 379

Сергій ШЕВЧУК

БІЛЬМАК

ЗМІСТ

Передмова	3
Давня історія	7
Перша половина XIX ст.	14
Царекостянтинівка у другій половині XIX століття	25
Село на початку XX століття.	36
Громадянська війна	50
20-ті роки	60
30-ті роки	71
Друга світова війна	105
Друга половина 40-х років	157
50-ті роки	173
60-ті роки	183
70-ті роки	205
80-ті роки	215
90-ті роки	225
На початку III тисячоліття. 2000-2010 роки.	240
2010-2019 роки	250

ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.

Береги річки Кам'янки освоїли переселенці з Полтавської та Чернігівської губерній, які прийшли у наші краї в пошуках землі та кращої долі. У першій половині ХІХ століття основу сільського господарства складало не землеробство, а скотарство, для останнього потрібна була більша частина землі, ніж для землеробства.

Однак, не тільки земля приваблювала в Південну Україну переселенців з Полтавської, Чернігівської та інших українських губерній. Народна традиція розглядати запорозькі землі як вільготний край, що притягував до себе втікачів, була дуже стійкою. Для українських козаків та селян з Центральної України сам факт поселення на землях запорозьких козаків сприймався як велика честь.

На сьогодні атору не вдалося встановити: чи переселялися в наші краї полтавці та чернігівці з власної ініціативи, чи з ініціативи держави. В першому випадку вони не отримували ніяких пільг від уряду. Якщо ж переселенці в наші краї прибули на «запрошення уряду», то вони отримували різноманітні пільги: прогони (по 0,5 коп. на версту і коня), кормові – по 3,5 коп. сріблом на кожного члена сім'ї, який досяг 6-літнього віку, грошову допомогу на будівництво житла та обзаведення господарством, вони також користувались пільгами при сплаті податків і відбуванні рекрутчини: перші чотири роки вони зовсім не сплачували податків, наступні чотири роки сплачували половину суми; на вісім років переселенці на «запрошення уряду» звільнялись від рекрутської повинності.

УКРАЇНСЬКІ ПЕРШОПОСЕЛЕНЦІ

НА БЕРЕГАХ КАМ'ЯНКИ. Перші відомості про заселення села Царекостянтинівка на початку ХІХ століття знаходяться у матеріалах «Ревизской сказки» (переписи податного населення в царській Росії) за 1811 рік: «В казенном селении Цареконстантиновском казенные поселяне и войсковые обыватели, платящие оклад с души по 5 руб. перечисленные по дозволению главного начальства из ниженаселеных мест» в 1804 році. Першими поселенцями 1804 року були 5 сімей із Чернігівського повіту однойменної губернії. Першими в «ревизькій казці» були записані сім'ї Максима Івановича Тищенка: його сини Федір, Овсій, Артем, Нестор, Максим та онуки Давид, Григорій та Юхим із села Красного (тепер однойменний центр сільради Чернігівського району Чернігівської області). Сім'ї Говенка та Любенка прибули із села Лакнистого, з села Гусавки – сім'ї Г.Л. Шакуна, Загоруліна та інші – всього 5 сімей, з села

Засулля (тепер однойменне село Солоницької сільради Лубенського району Полтавської області) – три сім'ї Мановицьких. Містечко Омельник теж «дало» декілька сімей – Ф.Ф. Бордюга, І.К. Варакути та інших. З села Пісок (тепер с. Піски є в Лубенському районі, Солонської сільради і однойменне село – центр сільради в Лохвицькому районі Полтавської області) та містечка Курінного переселилося 15 сімей, зокрема з остатнього прибули сім'ї Лисенка, Роя, Бойка. Представницькою була група переселенців з села Ісковець (однойменні села є у Лубенському та Лохвицькому районах Полтавської області) – 35 сімей (Хоменко, Кадькало, Батечко, Охріменко, Вакуленко, Даниленко, Голота, Самойленко та інші). З села Борон переселилося 20 сімей (І.І. Федька, І.Т. Кириченко, Боровики та інші), з села Скатонок – 7 сімей, села Губенного – 13 сімей (Назаренко, Єрмоленко, Тарасенко, Гнатуша та інші). По 16 сімей прибули з сіл Тарандинець (одноймене село, центр сільради Лубенського району) (Глуценко, Мироненко, Бурлацький та інші), Єнківець (тепер одноймене село Бівецької сільради Лубенського району) (Кириленко, Гузь, Комченко, Буц, Мартиненко, Курочка та інші) та Луговників (Горбань, Срібник, Полулях, Олексенко та інші). 10 сімей переселилося з села Оробелівка (Балицький, Кравець, Лавріненко та інші), 7 сімей (Чирь, Кузь, Гиренко, Семененко та інші) – з села Нехристовки.¹

Є підстави припустити, що перші поселенці назвали своє село Кам'янка, але офіційною назвою у всіх архівних документах вживалася з 1804 року назва «Царекостянтинівка». Версія автора: село могло бути назване на честь Костянтина – сина російського імператора Павла. Він народився в 1779 році і був другим сином Павла, а першим сином останнього був, як відомо, Олександр. Обидва вони виховувалися бабою Катериною II. Вона задумала відродити Константинопольську імперію, вигнавши турків з Європи і бачила саме Костянтина на престолі цієї імперії, виховуючи його відповідним чином. Павло ж хотів, щоб син був військовим – тому і послав його під началом О.В. Суворова в Італійський похід. У 1801 році Олександр I, зійшовши на престол, поставив Костянтина на чолі гвардії, у 1805-1815 роках він брав участь у війнах з Наполеоном. Після утворення Царства Польського Костянтин був призначений Олександром I керівником польських військ, фактично ж був намісником Польщі. 1830 року поляки підняли повстання проти росіян, Костянтину вдалося втекти, а наступного року він помер у Вітебську від холери. У 1797 році Костянтин був проголошений цесаревичем. Справа в тому, що Олександр I не мав дітей і Костянтин став спадкоємцем престолу – цесаревичем (царевичем). Як відомо, Костянтин так і не став царем Росії.

1 Держархів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф. 12 – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 128.

У 1820 році він розлучився зі своєю першою дружиною – герцогинею саксенбурзькою Анною і пізніше одружився на Іоанні Грудзинській. Остання була не царського, або володарського роду, і за тодішніми законами, Костянтин втратив право наслідувати престол та змушений був відмовитися від нього. Відмова Костянтина була оформлена в таємному маніфесті 1823 року, про існування якого знало небагато людей. У 1825 році помер Олександр I і по всій імперії населення стало присягати на вірність Костянтину. Навіть його молодший брат Микола, на користь якого відмовився від престолу Костянтин, сам присягнув останньому і привів до присяги палацовий караул і генералітет. Академік Рейхель розробив проект карбованця із зображенням Костянтина. Була відлита форма і зроблені пробні відбитки. Проте цей карбованець, так і не був пуцнений в обіг, бо царем став Микола, а Костянтин залишився намісником Польщі. У всій Росії, окрім пробних відбитків «костянтинівського рубля», тривалий час залишалася єдина згадка про царевича, який так і не став царем – Царекостянтинівка.²

Остання велика група чернігівських переселенців з 10 сімей прибула з села Харківець (однойменний центр сільради Гадяцького району Полтавської області): Федоренка, Костюка, Петрика, Савченка, Трихліба, Ляшка та інших. Декілька сімей переселилися із сусідніх сіл Олександрівського повіту: Захарівки (Грипась), Баталовки (Стародуб, Білозуб), Туркенівки (Білий, Мовчан, Товстун) та інших. Всього у селі чернігівців-переселенців, які відносилися до розряду «поселян» і платили по 5 рублів податків з чоловічої душі, налічувалось на 1811 рік 773 чоловіки (з них старих, не здатних до праці та калік – 10 чоловіків). Окрім поселенців у 1804 році у селі осіло 12 сімей із згадуваного с. Красного казенних селян, які сплачували по 6 рублів податків з душі: Голосник, Слюсар, Ткаченко, Захаренко, Сердюк, Ярмоленко, Панченко та інші. На 1811 рік казенних селян-чоловіків у Царекостянтинівці проживала 31 особа. Третя група переселенців (до неї входило 4 сім'ї з села Нового Бахмутського повіту), яка поселилася у селі у тому ж 1804 році, відносилися до розряду «економічних селян» – вони платили по 8 рублів податку з чоловічої душі. Четверта група переселенців, які поселилися у Царекостянтинівці, відносилися до козацького стану – всього у селі поселилося 50 козацьких сімей: Солонський, Портной, Ємченко, Щербань, Міняйленко, Лисенко, Дубина, Олексенко, Хоменко, Глущенко, Тарасенко, Сахно, Борщ, Семененко, Халецький, Кадькало, Самойленко, Дементій та інші. Козаки також платили по 5 рублів податку з чоловічої душі, на

² Шевчук С.П. Історія рідного краю. Територія Розівського району у другій половині XVIII – на початку ХХ ст. – Запоріжжя, – 2012. – С.39.

1812 рік їх у селі було 57 осіб. Останньою різновидністю платників податків були дворяни (скоріше всього це були так звані «однодворці»), які сплачували по 5 рублів податку з чоловічої душі, всього їх проживало у селі три сім'ї: Зікій, Зубко, Отрішко. Всього в селі на 1811 рік проживало 807 чоловіків – платників податків та 11 стариків і калік.³

Очевидно умови переселення були дуже важкими, бо у тому ж 1804 році у Царекостянтинівці померло 40 чоловіків (у «ревізських казках» не вказували смертність жінок, бо вони не були платниками податків). У наступних роках смертність чоловіків по роках була такою: 1805 – померло 5 чоловіків, 1806 – 14, 1807-1808 – смертей зареєстровано не було, 1809 – 15, 1810 – 11, 1811 – 3 (на час перепису, який був у вересні).⁴

Влітку 1807 року в наші краї, на залишок «калмицьких земель», прибула перша партія смоленських переселенців – 33 сім'ї (184 душі, серед них було 63 малолітніх). У переселенців було 65 коней та 58 підвід. Смоленці, звісно, не встигли звести хоча б тимчасове житло, тому начальство, яке керувало їх переселенням, наказало їм розміститися на квартирах у Царекостянтинівці та Білоцерківці. Однак квартирувати у вказаних селах смоленці відмовилися і відбули на річку Більманку, де звели 24 землянки і перезимували в них. Присланий спеціально для влаштування смоленців, помічник головного судді Опікунської контори П.С. Чуйко, прибув до них і наказав переселенцям косити сіно на своїх землях і найнятися на жнива до царекостянтинівців.

Влітку того ж року, у зв'язку з наполеонівськими війнами, згідно із царським маніфестом від 30 листопада 1806 року, в Катеринославській губернії почалося формування земського війська або міліції. Від Олександрівського повіту потрібно було виставити 451 міліціонера з розрахунку 1 чоловік від 57 душ. Зберігся документ – «Генеральное расписание» – згідно з яким міліціонерів повинна була поставити і Царекостянтинівка, у якій проживало 743 чоловіки. Для порівняння: у Білоцерківці у той час було взято на облік 528 чоловік, у Благовіщенці – 524. У червні того ж року міліціонери з'явилися на збірний пункт – в Олександрівську фортецю.

Окрім сплати податків, переселенці повинні були нести також рекрутську повинність. У 1804 році до війська забрали 11 юнаків, серед них були: Афанасій Дубика, Кирило Подберушний, Лаврентій Логвиненко, Самійло Даниленко, Данило Даниленко та інші. У 1805 році у рекрути було забрано три юнаки-царекостянтинівці, у 1806 – 4, 1807 – 1, 1808 – 1, 1809 – 3, 1810 – 4. «Ревізські казки» аналізувалися відповідним органами і скла-

3 ДАЗО – Ф.12.- Оп.2-Спр. 26. – Арк. 135.

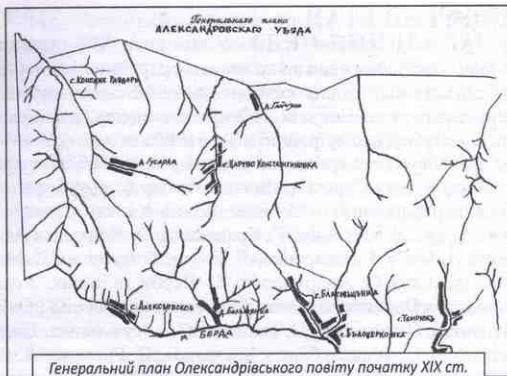
4 Підрахунки здійснено на підставі матеріалів згаданої вище справи фонду 12 ДАЗО

дався план набору рекрутів. У 1839 році було заплановано, що до 1849 року Царекостянтинівка повинна була поставити до війська 136 рекрутів.⁵

Першим відомим староостою села (виборним, як тоді говорили) був Ігнат Білозуб – про нього ми довідуємося з «ревізської казки» 1811 року. Замість І. Білозуба, який був неграмотним, «ревізську казку» підписав сільський писар Денис Лещенко. У 1815 році виборним був Петро Кулик, писарював той же Д. Лещенко.

Восени 1819 року жителі села взяли на шість років в оренду ділянку землі у поселян села Гусарки. Кожного року царекостянтинівці сплачували за орендовану десятину по 10 коп, всього ж за всю ділянку – 203 крб. 20 коп.

На жаль, на сьогоднішній день невідомо про переселенські рухи у Царекостянтинівці у 20-х роках XIX століття. З «ревізської казки» за 1850 рік відомо, що у 1836 році в селі поселилися сім'ї братів Євстратія та Логвина Брюхнів з с. Воскресенки Олександрівського повіту, з Федорівки того ж повіту – сім'я П.А. Харченка. У 1839 році у село прибули сім'ї К. Тищенка з Лохвицького повіту Полтавської губернії та Ф. Ємченка з Пирятинського повіту тієї ж губернії.⁶ Треба зауважити, що одну з частин нинішнього Більмака старожили до цих пір називають Пирятиним (нині це територія вулиць ім. Миколи Шумейка та Української). У кінці 30-х років XIX століття Царекостянтинівка була вже волосним селом – до Царекостянтинівської волості входили такі села: Гусарка, Гайчул, Федорівка, Кінські Роздори, Семенівка.

Генеральний план Олександрівського повіту початку XIX ст.
Московський архів стародавніх актів. Фонд 1356, – Опис 1, – Справа 961

5 ДАЗО. – Ф.12. – Оп. 182. – Арк. 81.

6 Там само – Оп. 248. – Арк. 159 зворот

ДРУГИЙ ЕТАП

ЗАСЕЛЕННЯ СЕЛА. У 40-і роки ХІХ століття в Царекостянтинівці поселилося декілька великих партій переселенців з Полтавської губернії. 1840 рік «дав» селу дві сім'ї – М. Підпалого та П. Танцюри, які переселилися з с. Новаків Лубенського повіту (однойменний центр сільради у Лубенському районі). Та найбільш «врожайним» на переселенців для Царекостянтинівки був 1841 рік. Найбільша партія переселенців прибула з села Сари Гадяцького повіту (однойменний центр сільради Гадяцького району) – 45 сімей: братів Клочко, Приступ, Бузало, Падалок, А. Гузія, Т. Дзюби, Г. Кравченка, П. Клименка, О. Яська, Л. Шевченка, І. Гузія, І. Назаренка, Л. Бовтя, Г. Бутенко, Д. Мірошниченко, П. Смілевського, О. Андрущенко, В. Верби та інших. З села Крутьки того ж повіту в Царекостянтинівку переселилось 44 сім'ї: О. Нікітенка, братів Луценків, Н. Міщенко, І. Верещака, Я. Кузьменка, Єлисея та Івана Дерев'янків, С. Фінька, братів Харченків, Є. Грипака, А. та І. Шафоростів, І. Тоцького, А. Бойка, Д. Яковенка, С. Тригуба, Д. Гончаренка, О. Лифенка, Г. Титаренка, З. Лещенка, І. Мотренка та інших. 16 сімей переселилося з містечка Хмелева Роменського повіту: С. Губенка, І. Солошенка, Г. Крикуна, Мойсея та Максима Демченків, Т. Федька, І. Оліфара та інших. По 12 сімей прибуло з містечка Харьковець Гадяцького повіту (п'ять сімей Павленків, К. Треби, К. Тимошенка, Х. Карпенка, К. Тищенко та інші) та з села Великих Будищ Зіньківського повіту (однойменний центр сільради Гадяцького району): А. Божинського, Г. Краснощока, К. Коробки, братів Обревнокіданових, Г. Марюхи та інші. Батько Герасима Марюхи – Трохим Степанович – помер у 1837 році. Старший син Герасима – Дмитро помер у 1836 році, у 1840 – Семен. У Царекостянтинівку Герасим Трохимович переселився з дружиною Оленою Олексіївною, сином Максимом, доньками Феодосією та Олександрою і братом Яковом (його син Яків теж помер у 1840 році). У Царекостянтинівці у Г.Т. та О.О. Марюхів народилися сини Іван та Пилип.

6 сімей переселилося у тому ж році з відомої полтавської Опішні (однойменне селище Зіньківського району): Г. Маслія, В. Ярьська, О. Маслоя, Іллі і Микити Карпова та Л. Коржова. Тоді ж їхніми сусідами стали по три сім'ї з с. Чайчинець, хутора Городок, с. Лисівки Гадяцького повіту (однойменний центр сільради Гадяцького району) та ще десять сімей з чотирьох інших сіл Гадяцького повіту.

У 1842 році до своїх колишніх односельчан з с. Новаків, які переселилися до Царекостянтинівки у 1840 році, переселилися сім'ї Михайла Кіяшка та Хоми Щерби.⁷

7 Там само. – Арк. 161 зворот

ОДНОДВОРЦІ. Останньою великою групою переселенців, яка компактно поселилася у селі, були однодворці. Однодворцями називали переважно колишніх польських дрібнопомісних дворян Правобережної України, які отримавши в свій час за службу один чи декілька селянських дворів, з часом фактично перетворились в державних селян і стали сплачувати подушний податок. Центральна ревізійна комісія по перевірці прав дворян царської Росії всіх однодворців, які не змогли підтвердити свої права на дворянство, зачисляла до «подушного окладу», іншими словами до розряду державних селян. Ця ж комісія вирішила переселити колишніх однодворців у Катеринославську губернію. При переселенні вони отримали ті пільги та допомогу, яку отримували вітчизняні переселенці.

Всього у селі в 1942 році поселилося 20 сімей колишніх однодворців у складі 58 чоловіків та 63 жінок. Першими у Царекостянтинівці поселилися сім'ї М.А. Ясинського, Кропивницькі та Станішевські з містечка Дашева Липовецького повіту Київської губернії. З села Тодорівки того ж повіту прибули сім'ї О.Л. Юрковського та І.Й. Соїнського. З с. Жаданів того ж повіту – Ф.І. Ходчинського, з містечка Кантіліни – В.І. Самарського, І.Д. Лісовського, О.І. Гладковського, К.І. Домбровського; з с. Оршанки – С.П. Гергелевича, із с. Гордіївки – Т.С. Видковського, П.П. Вишинського, із с. Липець – С.Т. Доманського, І.В. Бринчицького, із с. Немешки – П.І. Гловацького. Із різних сіл того ж Липовецького повіту у село приїхали сім'ї І.Я. Романіка, П.І. Смоканського, В.І. Кудерського, Т.І. Дорошевича, В.І. Клишевського. Умови переселення однодворців у Царекостянтинівку, очевидно, не були важкими, бо смертність серед них у перші роки була невисокою: у 1843 році помер один з липовецьких переселенців, у наступному році ще один. Найбільша смертність серед однодворців була зафіксована у 1849 році – тоді померло 5 чоловік. Найбільших втрат зазнала сім'я Войцеха Івановича Кудерського – один з його синів помер у 1845 році, а сам глава сім'ї та ще один з його синів – у 1849 році.⁸ У 1848 році на царскостянтинівських однодворців була поширена рекрутська повинність – першим забрали до війська Івана Домбровського, у 1849 році – Івана Гловацького. У 1850 році за вироком суду за крадіжку у рекрути віддали Степана Єнера, який був приписаний до сім'ї П.І. Гловацького. Серед однодворців у село прибула й сім'я Івана Йосиповича Соїнського. Згідно з переписом населення від 16 жовтня 1850 року склад сім'ї Соїнських, яка мешкала в Царекостянтинівці був наступний: глава сім'ї Соїнський Іван Йосипович (1783 р. н.), його дружина Анна Андріївна (1798 р. н.), їхній син Соїнський Йосип Іванович

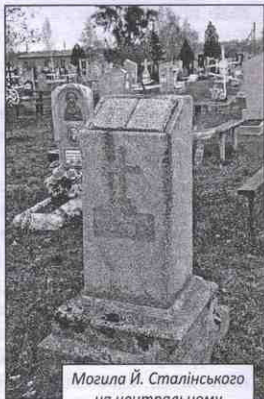
⁸ Там само. – Арк. 218.

(1818 р. н.) його дружина Марія Михайлова (1824 р. н.), та їх діти: Григорій (1841 р. н.), Павло (1843 р. н.), Петро (1845 р. н.) (правнук Петра Йосиповича, Микола Андрійович Саїнський (1956 р.н.) працює в даний час в Більмацькій селищній раді заступником селищного голови), Феофілакт (1849 р. н.). Колишні однодворці поселилися компактною групою на лівому березі р. Кам'янки, у північно – східній частині села – її називали Поляки (тепер вулиця Заводська).

Частина польських переселенців, також, мабуть, через нестачу землі, переселилися на нову ділянку землі у 1867 році: сім'ї Самарських, Станішевських, Соїнських (Саїнських), Лісовських, Гєргєлевичів. Вони, та інші переселенці з Царекостянтинівки – українці, заснували хутір Ново-Кам'янку. З однодворців, які переселилися у Царекостянтинівку у 1842 році, на сьогоднішній день у селищі проживають родини Кропивницьких, Ясінських та Дорошевичів (представники родини Кропивницьких мешкають також у Маріуполі).

На північ та на південь від села у першій половині ХІХ століття виникли невеликі поміщицькі хутори: Сталінського та Ловягіна. Хутір Й. Сталінського знаходився на території колишнього села Широке, а хутір Ловягіна – на місці або поряд з сучасним селом Трудове. Могила Й. Сталінського, який за переказами старожилів був убитий в 1854 році грабіжниками, знаходиться на почесному місці центрального кладовища селища.

Переселення поодиноких сімей продовжувалося у Царекостянтинівку у другій половині 40-х років та на початку 50-х років ХІХ століття. Наприклад, у 1847 році у селі поселилося 5 сімей з с. Охочого Зміївського повіту Харківської губернії: Микити та Прокіпа Кухтіних, Д. Лобова, Ф. Грамакова, Івана Стародубцева (П. Кухтін та Ф. Грамаков померли у 1848 році). Із села Караванського Зіньківського повіту у 1849 році переселилася сім'я Назара Горобця. У 1854 році із села Логвинівни Лохвицького повіту прибула сім'я Федора Анатолійовича та Акилини Степанівни Лучних з двома синами та двома доньками. Були випадки, коли переселенці з якихось причин покидали Царекостянтинівку. Під час Кримської війни, у 1854 році, були зараховані в міща-

Могила Й. Сталінського
на центральному
кладовищі селища

Перше (на сьогоднішній день) свідчення про церкву та одного з її священників датоване 1814 роком. Характеристику, на жаль негативну, другому священнику місцевої церкви дав благочинний К. Чернявський, який був священником Білоцерківської Миколаївської церкви: «Цареконстантиновский второй священник Иоан Кирилович Брылёв, 42 лет, в семинарии не обучался. Заражен пьянственною страстью, склонен к ссорам и дракам и был отправлен за пьянство и нерадение к своей должности в 1809 году посылкой в Самарский монастырь на полугодовую эпитимию, который и ныне под следствием находится за противозаконные поступки».¹⁰ Інші священнослужителі, які правили службу Богу в Свято-Духівській церкві в першій половині XIX століття, на сьогоднішній день невідомі, бо не збереглися архівні документи.

Школа в селі також має свою історію. У 1818 році керівництво Харківського університету запропонувало Катеринославській духовній консисторії відкрити приходські школи у десяти найбільших селах Олександрівського повіту, в тому числі і в Костянтинівці (Царекостянтинівці). В свою чергу Олександрівське духовне правління відповіло, що відкрити школи можливо лише у двох селах (Мало-Михайлівці та Семенівці) – в інших селах церковнослужителі не мали відповідної освітньої підготовки.

Є гіпотеза, що перше міністерське училище у Царекостянтинівці було відкрите у 1847 році. Той факт, що школа в селі існувала до запровадження земської освіти, підтверджує запис екзаменатора Царекостянтинівської школи у 1882 році: «В Цареконстантиновке школа существовала до введения земских учреждений; но нас интересует не давность её основания, интересен для нас тот отрадный факт, что школа старого типа дала населению массу грамотных крестьян, дала разумных хозяев-пахарей, выдвинула из их среды толковых гласных... Следовательно, это чуть ли не единственная школа в уезде, которая имеет свою историю, свое хорошее прошлое».¹¹

10 Автор дякує маріупольському досліднику О. Решетнікову за цю цитату з мережі Інтернет, яку він люб'язно надав.

11 Отчет Александровского уездного училищного совета о состоянии народного образования в уезде за 1882/83 учебный год (далі «ОАУУС»). – Александровск, 1887 г. – С.111.